

Հասեալ է արդ. հասեալ օրն յոր Աւետեաց յերկիր կոյս
Ընդ հենգն անգութ օսոխն թողեալ զԳեսեմ՝ տայէ խոյս
Զարմն յամբս ձիգ սարսափաւ :

Մանկիկդ այդ գիրգ եւ փափուկ լքեալ 'ի դոյնն ինչ 'ի լաստ,
Ընարեալն իսկ է Անայի, գործի վրիժուց երկնասաստ
Զոր հան 'ի ջուրց կուսան մի :
Ո՛ղ մահացուք, ոք մերժէք խաղաղսպուռ զէնն Աստուած,
Ի միտ առէք՝ զԻարայէլ թափեալ որրանդ այդ 'ի բռանց՝
Լիցի Փրկիչ աշխարհի ո՛ր :

Վ. ՀԻԻԿՈ

Ա.-Է.Բ. Կարապետեան :

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔ

Արտաքին մարդոյ պատմութիւնն բնելով, առիթ ունեցանք նկարագրել համառօտիւ իւր սկիզբն, կազմութիւնը և յաջորդական աճումն մինչեւ ցրկէտ ծննդեան, ուստի կը սկսի կեանքը աշխարհի վրայ : Միտինք ուրեմն այս կետէն նկատողութեան առնել մարդոյ կենաց տարբեր շրջաններն մինչեւ այն տեղ, ուր հոգին կը պարտի բաժնուիլ մարմնէն, թողլով զայն վերստին հասարակաց զանգուածոյն, որում կը վերաբերի :

Մարդոյ կեանքը, որ ժամանակի առաւել կամ նուազ տեւական շրջան մ'է, չորս հասակի կարելի է բաժանել. որք են, Մանկ-լիւն, Արեւ-նի, Այր-լիւն և Մեր-լիւն. թէեւ այս չորս հասակներն տնդալի կերպով կը փոփոխին և իրար կը յաջորդեն, բայց իւրաքանչիւրն իւր առանձինն պարբերութիւնը ունի :

Ա. Մանկ-լիւն :

Այս հասակը կենաց սկիզբն է, և կը տեւէ ծննդէն մինչեւ երկրորդ

սկզայ հանելը, որ սովորաբար վեց կամ եօթներորդ տարւոյն կը պատահի : Եթէ կ'ուզենք մարդոյ տկարութեան վրայ գողտփար մի ստանալ, հարկ է նկատել զայն այն վիճակի մէջ, յորում կը գտնուի նա ծննդէնէն անմիջապէս յետոյ : Թշուառութեան և ցաւոց պատկեր մը, ամեն կենդանիներէ աւելի խեղճ և անզոր արարած մը, անատակ իւր գործարանները 'ի կիր առնելու, անկարող իւր զգայաւրանները գործածելու, շարժելու եւ զինքն պահպանելու, կարօտ բոտ ամենայնի օգնականութեան, անհաստատ և դողդոջուն կեանք մը, որ ամեն վայրկեան վերջանալ կը թուի. այս ողորմելի վիճակին մէջ մանուկը հեկեկանօք և լալօք հաղիւ կարող է յայտնել իւր կրած վշտերը, գոգցես բնութիւնը կ'ուզէ յայտնել նմա, որ ծնած է վշտոյ համար, և մարդկային դասուն մէջ կը մտնէ, միայն նորա ցաւոց և տառապանաց մասնակցելու համար :

Զը տատամսիմք ակնարկ մի ձգել այս վիճակին վրայ, որ ամենայնի բակիղն է, նկատեմք որրանը և որոնեմք թէ ինչ աստիճանաւ այս փափուկ մեքենայն, այս նորածին և կիսակենդան մարմինը, կը ստանայ շարժումն, հաս-

տառութիւն եւ զօրութիւն :

Նորածին մանուկը կ'անցնի մի տարրէ 'ի միւսն, ելանելով իւր մօր արգանդի մէջ զինքը շրջապատող հեղուկէն, կը մոռնէ օդոյ մէջ, որ անմիջապէս ներգործելով նորա գործարանաց վրայ կը սպառնաւէ ազդեցութիւններ և վնասեր, որոց ասպայոյց են մանկան ճշերն ու աղաղակը : Մինչեւ քառասներորդ օրն, տակաւին հոգւոյ դբացումներ երբեք չեն նշմարուիր, աչքերը թէեւ բաց, այլ միապաղաղ և անշարժ են, գործարանները անկատար և անկարող տեսութեան զգացումն հաղորդելու, նոյն իսկ շօշափումն, որ հանրական դբացում մ'է, շատ թերի ներգործութիւն ունի նոր ծնածի վրայ, իսկ ծիծաղ կամ լացք, որ հոգւոյ ներքին երկու գործողութեանց՝ հաճութեան և արհամարհանաց նշան են, երբեք չեն տեսնուիր մանկան վրայ, և 'ի սկզբան արձակած ճշերն առանց արտասուած լոկ աղաղակ են : Մարմնոյն մասունքները թոյլ և անզօր, ձեռք, ոտք, մատուկք, և այլն, անշարժ և դողդոջուն, և այս քառասներորեայ միջոցին մէջ միմիայն այնպիսի զգացմանց և շարժմանց նշաններ կը ցուցնէ, որք լոկ մարմնոյն կը վերաբերին և ամեն կենդանեաց հասարակ են :

Ծնած ատեն մարմնոյն մեծութիւնը հասարակօրէն 21 մատ և երբեմն առաւել կամ նուազ կ'ըլլայ, մորթը խիստ նուրբ, թափանցիկ և կարմրագոյն, մարմնոյն ձեւը կըրկէկ և ուռած, որ հետզհետէ կը նուազի, քանի որ հասակն աճի, գլուխը համեմատութեամբ մեծ և մարմնոյն ամեն մասունքները խիստ փափուկ և անզօր :

Խիստ օգտակար սովորութիւն է լուալ մանուկը գաղջ ջրով, նախնիք և նոյն իսկ այժմ ցուրտ դաւառի բնա-

կիչները, պաղ ջուր կը գործածեն այս բանին, իսկ Լաբոնք, կ'ըսուի թէ, նորածին մանուկը ձիւնի մէջ կը ձգեն, և այս գործողութիւնը յաճախ կրկնելով կը վարժեցնեն, վասն զի կը հաւտատեն թէ պաղ ջրոյ բաղնիքները առողջ և զօրաւոր կը պահպանեն կեանքը, այս սովորութիւնը Ամերիկայի Հնդկաց մէջ եւս տարածուած է, եւ նոյն իսկ արք և կանայք շարունակ պաղ ջրոյ մէջ կ'ընկղմին երբ տկարութիւն, ջերմութիւն կամ թուլութիւն զգան որ և է պատճառներով :

Կաթնաբուծումն հարկ է ծնանելէն առ նուազն տասն ժամ յետոյ ըսկրիլ, որպէս զի ժամանակ ունենայ երախայն ստամոքսի և Աղետց մէջ գրանուած հեղուկներն, մաղսոր և աւելորդը դուրս տալ, ապա թէ ոչ այս նիւթերուն հետ խառնուելով և դառնանալով կաթն վնասակար հետեւութիւններ կը սպառնաւէ : Կը սպառահի երբեմն, որ մանկանց լեզուակոպը խիստ կարճ ըլլալով անկարող կը լինին կաթն ծծելու, և հարկ կ'ըլլայ այս պարագայիս մէջ, լեզուակոպը կտրել, որ դժուարին և զգուշալի գործողութիւն մ'է :

Հաղիւ թէ սաղմն արգանդի կապերէն արձակուած աղատութեան ասպարէղը կը մոռնէ, և ահա նորանոր սեղմումներ և կապեր զինքը վերստին կը կաշկանդեն : Խանձարուրը կը սպառէ զինքն, գլուխը անշարժ, սրունքն ու բաղունքները երկարաձգուած եւ մնայուն հաստատութեան դատապարտուած, այս վիճակը, որչափ որ օգտակար կը թուի մարմնոյն ձեւն պահպանելու համար, այնչափ և առաւել վնասակար է, կ'արգիլէ աճումն, կը յասպաղէ գնացքն և երբեմն իսկ հրկողաց անհոգութեամբ շնչարդելութեան և վնասաբեր հիւանդութեանց

կենթարկէ : Սեւերն եւ Ամերիկայի աղգերն առաւել կը յարգեն մանկան ազատութիւնը , քան այսպիսի պատաններով բռնաբարութիւնն :

Նորածին մանկունք սովորաբար քնանալով կ'անցնեն իրենց կեանքը . բայց այս քունը միշտ թեթեւ և ընդհատուած է : Մենդեան հարկը կը գերազանցէ այս հանգստեան օտիպողականութիւնն , եւ յանկարծ քաղցուն կամ վշտաց առթիւ յառաջ եկած ճչեր կը յաջորդեն մանկան լուռ և հանդարտ վիճակին : Պէտք է ցերեկին գէթ երկու ժամն անգամ մի , իսկ գիշերը իւրաքանչիւր արթննալուն կաթնաբուծել : Բաց յայսմանէ հարկ է հոգ տանիլ նաեւ որ մի գուցէ այլ վշտառիթ պատճառներով տեղի ունենայ աղաղակն , և որրանի ու մանկան լաթերն օրը մի քանի անգամ փոփոխել , որք քրտինքով եւ շոգիով թացուելով , և մանկան փափուկ մորթին վրայ ներգործելով , չը կարծուածէն աւելի մեծ վտանգներ առթեն : Այս բանին համար , Հիւսիսային Ամերիկայի բնակիչք , տեսակ մի փայտի նուրբ փռչի կը ցանեն որրանի մէջ , որ խոնաւութիւնը ծծէ և միշտ կը փոխեն :

Միմիայն մայրական գորովանքն յարմար է այս խնամոց և տքնութեան : Միթէ կարելի է յուսալ զայս վարձկան և շինական ստնսուներէ , որոց ոմանք երկար ժամերով անտարբեր կը մնան մանկանց չարաչար վիճակին և ոմանք չափազանց անգթութեամբ երբէք չեն զգածուիր նոցա աղաղակներով , ու կը թողուն փոքրիկ վատաբաղդներն յուսահատական ճչերու մէջ , որոց հետեւութիւնն է հիւանդութիւն և բարեխառնութեան խանգարումն . իսկ ոմանք անհոգ և հեղգ ստնսուք եւս , այս աղաղակներու սուսջն առնելու համար կը բաւականան որրանը շար-

ժելով քնացնել մանուկը , առանց նոցա անհանգստութեան պատճառը որոնելու : Բայց այս քունը ընդարմացում 'է միայն և անբնական , որ որրանի շարժմամբ՝ յառաջ կուգայ և անօգուտ լինելէ զատ վնասակար կրնայ ըլլալ , վասն զի այս նպատակաւ եղած յաճախակի օրորումներն փսխուէք , զխոյ պտոցտ , և այլն կը պատճառեն : Հարկ է , ինչպէս քնհատութեան , նոյնպէս և չափազանց քնանալոյն , որ ասլուութեան և զգայմանց բարեխառնութեան խանգարման նշան է , առաջըն առնելու հոգ տանել : Այս վերջին պարագային մէջ պէտք է արթնցընել երախայն հաճոյական թեթեւ ձայներով և փոքրիկ շարժումներով ու փայլուն իրեր ցուցնելով . որովհետեւ այս հասակին մէջ պիտի սկսին զգացումներն զարգանալ և ներգործութիւններ ստանալու առակիլ :

Սովորաբար լուսաւոր և փայլուն իրեր հաճելի են երախայից , և կը գրաւեն նոցա հայեցումաժքը . ուստի նայելու է որ այս տեսակ իրերը կամ լոյսը կողմնական դրից մէջ չըլլայ մանկան նկատմամբ . որ ատեն միայն մէկ աչքով հայելով , միւսը անզօր և շիւ կը մնայ , այլ որրանը այնպիսի գիրքով ըլլալու է , որ լոյսը կամ փայլունութիւնը մանկան երկու աչաց ալ հաւասարապէս տեսանելի ըլլայ :

Մնուցիչը առջի երկու ամիսներն , և եթէ մանուկը տկար կամ փափկամարմին է , մինչեւ չորրորդ ամիսն ըստ ամենայնի զգուշանալու է իւր ստեանց կաթէն ուրիշ սնունդ տալ մանկան : Հոլլանտայի , Իտալիոյ , Տաճկաստանի և բոլոր Արեւելքի կողմը , տարի մը ամբողջ ստեանց կաթով կը սնուցանեն երախաներն : Գանատայի վայրենիները մինչեւ չորրորդ և երբեմն վեցերորդ տարին կաթով կը սնուցանեն :

Այս սնունդը քաղցր կ'անցնէ, առանց մարսողութեան գործարանները մնասելու, որք հալիւ կ'ըսկսին բացուիլ: Բայց եթէ հարկը պահանջէ սնունդի կաթնէն կտրել. պէտք է կենդանւոյ կաթով կերակրել, աւելի լաւ համարելով որ դարձեալ ստինքներէն ծծէ, որպէս զի ծծուած կաթը միշտ նոյն ջերմաստիճանն ունենայ: Կաթէ կրտրէն զկնի հետզհետէ վարժեցնելու է հաստատուն կերակուր ուտելու. կաթով ալիւր եփելով, յարմար հեղուկի մէջ հաց թրջելով և կլէցնելով որոնք կը պատրաստեն ստամոքսը հաստատուն կերակուրներ ընդունելու և մարսելու:

Կորոշ կամ Ա-ջէ-ի ութը ակռաներն ամենէն առաջ կը բուսնին հասարակօրէն 7-10 երորդ ամիսներուն մէջ: Բայց երբեմն աւելի կանուխ, տեսնուած իսկ են ակռաներով ծնած մանկունք: Ատամանց սկիզբը լինտերուն տակ խողովներու մէջ են, որք հետզհետէ աճելով և լինտերը ճեղքելով կը ցցուին: Այս գործողութիւնը, թէ և բնական, բայց ոչ նուազ ցաւերով և երբեմն վտանգներով կը կատարուի: Մանկունք կը կորուսանեն իրենց զուարթութիւնն ու ցնծութիւնը, միշտ տխուր և անհանգիստ կը տեսնուին, իրենց լինտերը կարմիր և ուռած, որք կըսկսին ճերմկիլ երբ աւտաման մղումը սաստկանալով կ'արգիլէ արեան շարժումն: Կարծես բռնութիւնը երբեմն իւր երկու զորութիւններն միմեանց հակառակ կը լարէ. կը պատահի ոմանց երախայից վերայ, որ լինտերը ջլերու առատութեամբ պնդանալով, ատամանց մղման կ'ընդդիմանան և երկու կողման ընդդիմութիւնը այն աստիճան կը սաստկանայ, որ արեան սաստիկ բորբոքումը, անտանելի ցաւ, և վշտալից մահ

կը պատճառէ: Այս պարագայիս մէջ հարկ կ'ըլլայ արուեստին դիմել և լինտերը ճեղքել, որով ընդդիմութիւնը անհետանալով ատամն կը գանէ իւր անցքը:

Շան կամ Կողմական չորս ակռաները առաջիններէն մէկ երկու ամիս վերջը կը բուսնին: Իսկ երկրորդ տարւոյն մէջ Մամբէ-ի կամ Ալբրէ-ի 16 ակռաները կ'ըսկսին երեւիլ:

Կորոշ, Կողմական և Մամբէ-ի առաջին չորս ակռաները 5-7 տարին կը թափին սովորաբար և տեղը ուրիշներ կը բուսնին կանուխ կամ ուշ: Ասոնց անկման պատճառ իրենց տակ գտնուած երկրորդական ատամանց ըսկիզբներն են, որք հետզհետէ աճելով գտնոնք դուրս կը մղեն. իսկ մնացեալները չունենալով այս երկրորդական արմատներն, եթէ դիպուածով իշան ալ, անոնց տեղ ալ եւս չը բուսնիր:

Ուրիշ չորս ակռաներ եւս, որք Ինսպար-ի-ի արտադրանք կը կոչուին, ծամելեաց ծայրերը կը բուսնին երիտասարդութեան ատեն, կամ մանաւանդ կանանց վրայ, ամենեւին չեն երեւիր, որով ամբողջ ատամանց թիւը 28-32 հատ կը համարուի:

Մանկանց հիւանդութեանց մէջ յաճախագոյն է Որդի-ի-ի. որ սնունդեան տեսակէն յառաջ կուգայ: Կաթը որ ամենէն աւելի կենդանական զորութիւն ունեցող սնունդն է, երբ չմարսուելով մնայ մանկան ստամոքսին մէջ, յառաջ կը բերէ կենդանի գոյացութիւններ եւ այնչափ բաղմամբ իւրգեր, որոնցմէ մանկան կեանքը կ'որստեան երկիւղին մէջ կ'իյնայ: Ասոր համար լաւ կ'ըլլայ մանկանց նուազ քանակութեամբ գինի խմցնել, որ որդերու աճեցումն կ'արգիլէ եւ մարմնոյն զորութիւնը կ'առաւելու:

Մանկանց կեանքը խիստ անհաս

տատ և երկիւղալի է մինչեւ երրորդ տարին: Լծնորայի մէջ պատրաստուած մարդկային զանազան հասակին մէջ պատահած մահուանց ցուցակէն կը տեսնուի, որ ծնած մանկանց $\frac{1}{4}$ կը մեռանի առաջին տարուան մէջ. երկրորդ տարուան հասակին $\frac{1}{5}$ ը. իսկ առջի երեք տարիներուն մէջ առ նըւազն կէտը:

Մանկան կենաց պահպանութեան ամենէն կարեւոր խնամքներէն մին է. կարելի եղածին չափ ստնաուի չը յանձնել և մօրը կաթով սնուցանել: Վասն զի մօրը արգանդին մէջ կաթի հիւթով սնած և վարժած ըլլալով, օտար ստընտուի կաթի տարբերութիւնը անախորժելի և վնասակար կրնայ լինել: Իսկ եթէ հարկ լինի անհրաժեշտ ըստընտուի յանձնել շատ զգուշութեամբ հոգ տանելու է որ մանկան հաճաշական և յարմար լինի նորա կաթը:

Տանեքիւղ կամ տանն հինգերորդ ամիսը մանկունք կ'ըսկսին թոթովել: Ամենէն դիւրին հնչուածը «. ի ձայնն է, որ միմիայն չթմանց բացուելով կը կատարուի. իսկ է. ի. օ. ի. — ձայներն պէտք ունին նաեւ լեզուի և չթմանց առաւել կտմ'նուազ շարժմանց: Բազմայններուն մէջէն ամենէն դիւրին է. պ. ք. ճ. ի արտասանութիւնն որք միմիայն չթմանց միակուժ մի կը պահանջեն. իսկ միւս բաղաձայնները չըթմանց հետ լեզուի առաւել կտմ'նըւազ դժուարին շարժումներ ունին: Այս իսկ է պատճառն, որ գրեթէ աւմեն ազգաց մէջ, երախայից առաջին արտասանութիւնը պապա, բաբա, մամա, բաւերն են, որք ամենէն աւելի բնական ձայներէ կազմուած են:

Կան մանկունք որք երկու տարիէն կրնան արտասանել և կրկնել ինչ որ լսեն. իսկ կան ալ որ երկուքուկէս տարիէն կամ աւելի ուշ կ'ըստանան այս

ընդունակութիւնը: Ստորաբար կան իսկ սկսողները աւելի յաջողակ կ'ըլլան արտասանութեան և ընթերցման մէջ:

Քաշելու կարողութիւնն եւս սովորաբար երկրորդ տարուան մէջ կրտանան երախայք և երբեմն աւելի ուշ: Մարդկային տկարութեան որտակեր այս անգոր հասակը կը տեսէ մինչեւ 6. 7-ր տարին. որ ատեն աւուաներն ալ կը փոխուին. և յորում, ինչպէս տեսնուեցաւ, մանկան բոլոր պիտոյքը միմիայն սնանելու և աճելու համար է: Նախախնամութիւնը ամենիմաստութեամբ յանձնած է մանուկը այս անգոր վիճակի մէջ, ծնողական սիրոյ և խնամոց, թէ՛ զայն պահպանելու և թէ՛ մարդկային ընկերականութեան մէջ սիրոյ հուրը ՚ի ծննդենէ անտիրորդութեւ և միութեան կապը ամրապնդելու աղաքաւ:

(Շարահանութիւն)

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ՏԻԵԶԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ՊԱՐՁ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

(Շարահանութիւն, տես թիւ 51)

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԱՐԵԳԱԿ

Իւր ծառայք. — Երկրէս ունեցած հետաւորութիւնը. — Իւր ջերմութիւնը. — Առանցք, բևեռք, հասարակած եւ կիսագունդք երկրի. — Երկրի արեգակնային շարժումը և զայն շարժումն. — Եղանակք:

ՄԱՐԲԱՄ. — Արեգակը մեզմէ շատ հեռու է: